

Et par bemærkninger.

Af Per Aage Brandt

Adjektivet postmoderne og dets substantivering postmodernitet - i kontrast til et andet substantiv, som adjektivet historisk springer ud af: "postmodernisme", en arkitekturæstetisk tendens - er blevet betegnelser for en samling overvejelser over vor samtid og dens historie, overvejelser, der på én gang er udviklet filosofisk og kulturalanalytisk. Filosofisk af J. F. Lyotard, M. Perniola, J. Baudrillard og - indirekte - af J. Habermas, der polemiserer mod samtiden, for så vidt den skulle være "postmoderne" i sin indretning eller i det mindste i sin tendens. Kulturalanalytisk af semiotikken; der - ikke mindst i Danmark - har understreget ombrydningen af diskursernes indbyrdes forhold i det sociale, således som det aktuelt opleves og måske endda reelt er ved at tage form.

Til det filosofiske aspekt knytter sig specielt spørgsmålet om rationalitetens status i relation til den sociale virkelighed, således som den historisk omstrukturerer sig. Med andre ord: hvordan forholder vidensdiskurserne sig rent faktisk til den omgivende, socialt eksisterende diskursive struktur? Oplysningsfilosofien kulminerende med Kant, Diderot, Rousseau osv. ønskede vidensdiskurserne installeret i beslutningsapparatet, for at den menneskelige virkelighed, når den for alvor blev overladt til menneskene (efter de teokratiske fyrsters tilbagetræden), kunne

blive opbygget og styret udfra og i overensstemmelse med den erkendelse, som allerede kendtes som kilden til raffinering og ligefrem forbedring af den menneskelige tilværelse. Ikke troen, men den besværlige navigering mellem ikke-viden og viden skulle lægges til grund for et fyrste-løst samfundsliv. Romantikerne installerede for første gang en tilsvarende almen kulturel grundstemning, bygget på usikkerhed, ikke-viden, omskiftelighed og dristig spørgen om alle ting - fra natur til kultur. Romantikerne åbnede modernitetens epoke, præget af, hvad man kan kalde en rationalitetens hjemløshed - ikke kirken, ikke fyrsten, ikke samfundet, ikke individet, ikke nogen eksisterende eller mulig instans kunne være sted eller hjem for den rationelle autoritet. Netop denne hjemløshed kunne understrege, at "fornuft" er noget, der kunne dukke op hvor som helst, men altid uden garantier, uden empirisk indstiftethed - transcendentalt, som Kant sagde. Dette "hvor som helst" var vigtigt for en demokratisk politisk filosofi. Hvem som helst kunne faktisk bidrage til en rationel debat; debattens rationelle potentiale lå ikke i en institutionel garanti, men i debattens egen argumentative indretning (i bedste fald - og dette "fald" henviste atter til omskifteligheden). Nu blev moderniteten jo ikke nogen historie om Fornuftens selvrealisering; det rationelle blev snart gen-institutionaliseret, empiriseret, karikeret af en trist samling neo-religiøse sværmerier med dystre følger, populismer, racismer og pragmatisk kynisme af enhver art kom til at dominere offentlighed og politik. Den filosofiske scene blev tilsvarende domineret af "mistankens" tænkere, som havde nok at gøre med at pille populismen, racismen og pragmatikkerne ned fra deres pseudo-rationelle piedestaler. Marxisme og psykoanalysen bidrog stærkt til denne berettigede "mistænkliggørelse" af enhver diskurs, der gav sig ud for at præsentere og repræsentere Fornuften; det var interesserne og de subjektive strukturer, der talte, ikke sandheden. Så kom det radikale spørgsmål: kan rationaliteten overhovedet tale? Den kan åbenbart aldrig tale rent ... Besvarede man nu spørgsmålet negativt, henviste man jo i realiteten subjekterne til at holde sig til deres interesser og subjektiviteter; man viste dem tilbage til troens dunkle patetik. Besvarede man spørgsmålet positivt, kom man i forlegenhed med hensyn til steder at pege på, hvor noget sådant - manifestationer af rationalitet - kunne findes. Rationaliteten blev en filosofisk apori. Den postromantiske

modernitet blev så at sige kvalt i sin egen "mistanke" til sig selv, mistanken blev dens tanke, som ikke tænkte - andet end mis-tanker. I denne situation opstod så drømmen om en Handling, der skulle springe rent ud af mis-tænkningens mareridt og i et spring føre menneskene over den afgrund, der syntes at skille dem fra deres egen virkelighed. Ikke tænke, men handle. Der er tænkt nok, nu må der handles. Ikke fortolke, men forandre. Osv. Handlingens mystik fik den menneskelige og sociale virkelighed til at fremstå som en tanke-løs og sprog-løs (og kun dermed ikke længere mis-tænkkelig, bag-talelig) virkelighed. Engagementets ophævelse af mis-tænkningen gennem en slet-ikke-tænkning så dagens lys (og forvandlede det til terroristisk mørke).

Det er sandt at sige let nok at påpege vanskeligheden og konstatere dens historiske virkninger, men ikke slet så let at fjerne den. Aporien lå tungt nok til, at den stadig kan mærkes. Fænomenologien gjorde dog relevante forsøg på at opløse knuden: problemet syntes at ligge i, at sprog og tanke var koblet så tæt sammen, at mistanken til diskurserne som både talende og tænkende kom til at ramme både sprog og tanke. Men er tanke og sprog det samme? Når den "samme tanke" ofte synes at kunne udtrykkes på flere måder, de fleste og måske alle ufuldstændige, kunne man filosofisk forsøge at postulere en relativ uafhængighed, således at subjektets møde med objektet, det tænkende og sansende menneskes møde med den omgivende virkelighed, måske struktureres forud for diskursernes institutionelle stabilisering? Tager det virkelige ikke form som fænomen forud for vore ytringer? Kunne man ikke i erkendelsen og i den æstetiske erfaring se en pågribelse af form forud for den diskursive genudstedelse af formen som betydning? Eller en betydning forud for den intentionelt genudgivne og bevidst påtagne "menen" og "mening"? Hvis vi virkelig ikke kunne gribe det virkelige overhovedet, hvordan kan man så forklare vor påfaldende evne til at gribe ind i det virkelige? I stedet for en handlingens mystik måtte man da sætte en handlingens fænomenologi: vi griber ind, fordi vi faktisk griber en hel del virkelighed, før vi ved af det. Vi bedriver en slags spontan rationel aktivitet, før vi diskursivt giver os til at redigere og fordreje vor opfattelse af verden. På den måde kunne rationaliteten bringes på dagsordenen igen,

ikke mystisk, men som et spørgsmål om den form, vi er i stand til at give vore tanker, og som undertiden viser sig at være netop verdens form! Dette princip giver ingen umiddelbare garantier, men dog et vist håb om i det mindste glimtvis at være i stand til overhovedet at forstå naturlige og kulturelle fænomener.

Fra Kant over Husserl til f. eks. René Thom ligger en sådan antagelse til grund for en energisk understregning af videnskabens potentiale som de facto udøver af en vis tænken, der er mulig, skønt skrøbelig. Igen: ikke videnskabens diskurser, dens universitære gøgl, dens bevillingsudløsende markedsskrigeri, dens opportunistiske løben efter prestige og finanser; men grundforskningens faktiske mulighed som sådan, med eller imod diskursernes oversættelser af dens arbejde - ind i det sociale subjektivismen.

En form-orienteret forskning er netop udfoldet, også inden for humanvidenskabernes særligt udsatte område, op igennem vort århundrede, ofte i skarp polemisk debat med den nævnte filosofiske kombination af "mis-tænkning" og handlingsmystik; efter den sidste verdenskrig i form af strukturel forskning versus historicistisk kritik. Strukturer kontra historie! Som om det historiske nødvendigvis måtte sættes a-strukturelt, formløst, tankeløst og mystisk-patetisk. Som om det strukturelle ikke netop handlede om historiens mulighedsfelt.

En meget mærkelig debat tog efterhånden form: det strukturelle forsvar for den menneskelige rationalitet - som faktisk begrebslig tilegnelse af det virkelige, hvis form kunne gribes af tankens form - blev mødt med forbitrede udbrud fra engagementets mystikere, der heri så en fornærmelse af den "kritiske" og mistænken- de rationalitet, der udelukkende skulle ytre sig i "dialektisk" negation af den ene diskurs efter den anden - i kraft af et eller andet mystisk energetisk væsen forbundet med den rene handling.

Habermas deltager stadig i denne ejendommelige debat, når han ikke kan indse, at hans forsvar for rationaliteten netop må være et forsvar for strukturel tænkning, hvis det ikke blot vil være et forsvar for en konfus historicisme og en ansvarsløs patetik. Og det vil det vistnok faktisk ikke.

Debatten er givetvis blevet så ejendommelig, fordi den ud-

spiller sig i en situation, der er kendetegnet ved et dramatisk bortfald af store, samlende diskursive udspil af populistisk, racistisk, pragmatisk og kort sagt ideologisk art - mistænkerne er dermed blevet så godt som arbejdsløse og kaster sig over forskningens ytringer i stedet. Handlingsmystikken synes nemlig kun mulig, når alt tænkende er "afsløret" som falsk (hvorved det tankeløse kan fremsætte sit sandhedstilbud). Men patetikens implosion fører os i virkeligheden tilbage til den tidlige modernitets usikkerhedstemaer, til ikke-viden, autoritetsløshed og befriende hjemløs rationalitet. "Det moderne projekt" i så hense- ende har aldrig været så levende og kulturelt tilstedeværende som netop nu, hvor det kaldes postmoderne. Når det er blevet kaldt sådan, skyldes det jo behovet for at fejre den sene modernitets patetiske handlingsmystiks bortgang - de berømte, Lyotard'ske "store fortællinger" med deres blinde heroiske appeller - , sandelig ikke behov i retning af at danse på rationalitetens grav. Genopdagelsen af mange træk fra den romantiske kultur viser, at det er hele postromantikken, man for så vidt er i færd med at "tage om", gennemarbejde, forstå historisk og strukturelt. Det var antagelig den patetiske drejning af aporien, der tidligere forhindrede en sådan selvrefleksion. Hvad vi nu er vidner til, er en tiltagende nøgternhed i såvel æstetik som teoridannelse (i kunsten såvel som i en række videnskaber), og hermed følgende en frisk nysgerrighed over for den nære fortid, der indtil for nylig var så hyllet i patetik, at den forblev utænklig, og især utænkt.

En teknisk bemærkning: hvis der skal skelnes mellem diskurs og tanke, må forholdet mellem diskurs og sprog samtidig klargøres. I sproget ligger en kommunikativ dimension og en kognitiv dimension, og disse to er ikke per se sammenfaldende. En diskurs er en sproglig dannelse, som ved kraftig markering af overtalende, mobiliserende, handlingsprogrammerende sproghandlingler maksimerer kommunikationsaspektet. Afsender og modtager cementeres ved en bastant iscenesættelse, som tilbyder identifikation gennem anerkendelse af institution; det kognitive fortøner sig. Diskurser er sådanne nødvendige "deformationer", som sproget danner og stabiliserer i det sociale; man må vænne sig til dem, man må vænne sig til at "mistænke" dem, givetvis, men man er ikke nødt til at tro, at sproget udelukkende forekommer

på denne måde.

Når erkendelse bliver til, sker det i sproglige former, som er langt mere "opløste", spredte, tøvende, prøvende, og som ofte bevæger sig på kanten af det grammatisk tilladelige: i sproget er grammatikken ikke en sidste appelinstans, men tværtimod et bureau, der registrerer, hvad man allerede har sagt; det sigelige er langt mere omfattende. Tænkning medfører ofte ombrydning af semantiske vaner, og endda af syntaktiske. Læg mærke til, at der skrives - ikke blot prosa, men figurative, flerdimensionelle opfindelser, "modeller", formler, der kan læses på flere måder -, og at denne skrive styrer sproget ud af vante baner, gør det mere plastisk og modtageligt. Der arbejdes så at sige "non-verbalt" i det verbale, ligesom der hentes inspiration fra billedkunst og matematik. Når sproget arbejder på denne måde, er det den kognitive dimension, der maksimeres, mens den kommunikative midlertidigt får lov at skrante. Man kan kalde en sådan sproglig tilstand tekstlig, snarere end diskursiv. Den mistanke, der rammer diskurserne, rammer ikke nødvendigvis det tekstlige arbejde og dets problematik.

Der gives således et rationelt svar på aporien; blot er det ikke umiddelbart af samme sociale og organisatoriske præsentabilitet som den patetisk-mystiske diskurs. Det er henvist til en diskret hvisken, uhyre let at overdøve, og i dag kun hørligt, fordi de store råb er ved at implodere i deres eget ekko - der sænker sig noget i retning af en stilhed. Vi er dermed vendt tilbage til hovedspørgsmålet: rationaliteten kan eksistere sprogligt, men kan den også i det mindste i nogen grad cirkulere i det sociale? Blandt andet deraf afhænger stadig vor fremtid.